

مقاله پژوهشی: مؤلفه و شاخص‌های اقتصادی مؤثر بر روابط دفاعی جمهوری اسلامی ایران و کشورهای آسیای مرکزی

علی اصغر بیک بیلندی^۱، سید محمودرضا شمس دولت‌آبادی^۲، سید علیرضا قریشی^۳

دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۸/۱۷

پذیرش مقاله: ۱۴۰۱/۰۹/۲۳

چکیده

آسیای مرکزی یکی از مناطق ژئوپلیتیک پیرامونی جمهوری اسلامی ایران را تشکیل می‌دهد. شکل‌گیری این منطقه ژئوپلیتیک در شمال شرقی ایران عدم ثبات منطقه‌ای در مسائل سیاسی و اقتصادی و در حوزه آسیای مرکزی و خاورمیانه و تغییرات سریع شرایط سیاسی، اقتصادی و ... پیشران‌ها و چالش‌های متعددی را پیش روی دستگاه دیپلماسی و سیاست خارجی ایران قرار داده است. گسترش روابط اقتصادی باعث تحکیم امنیت منطقه خواهد گردید و افزایش نفوذ قدرت‌های منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای باعث ایجاد ناامنی در شمال شرق ج.ا.ایران می‌گردد. هدف از این تحقیق دستیابی به مؤلفه و شاخص‌های اقتصادی مؤثر بر روابط دفاعی جمهوری اسلامی با کشورهای آسیای مرکزی و تعیین میزان تأثیر آن‌ها بر روی یکدیگر می‌باشد.

در این تحقیق نوع تحقیق «کاربردی-توسعه‌ای» و روش تحقیق «توصیفی-تحلیلی» و سؤال اصلی تحقیق «مؤلفه و شاخص‌های اقتصادی مؤثر بر روابط دفاعی ج.ا.ایران و کشورهای آسیای مرکزی کدام است؟» می‌باشد. مدل مفهومی تحقیق برگرفته از نظر اساتید این حوزه با پرسشنامه طیف لیکرت خودساخته به آزمون جامعه خبرگی گذاشته شد و با ضرایب آلفای کرونباخ ۰/۹۲۰، در مؤلفه همگرایی اقتصادی و با ضریب ۰/۷۲۱ در مؤلفه واگرایی اقتصادی، پایایی آن تأیید گردید. که شامل دو مؤلفه و ۱۰ شاخص در مؤلفه همگرایی اقتصادی و ۹ شاخص در مؤلفه واگرایی اقتصادی تأیید گردید.

واژگان کلیدی: روابط دفاعی، روابط اقتصادی، ج.ا.ایران، آسیای مرکزی

^۱ - استادیار مدیریت راهبردی نظامی دانشگاه عالی دفاع ملی - Ali.biek@yahoo.com

^۲ - استادیار علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی - shams66_99@yahoo.com

^۳ - دانشجوی رشته مدیریت راهبردی نظامی دانشگاه عالی دفاع ملی - Ghoreishi1357mahdi@gmail.com

مقدمه

توسعه پیوندهای راهبردی با همسایگان در سیاست‌های کلی «اقتصاد مقاومتی» که در ۳۰ بهمن ۱۳۹۲ از سوی مقام معظم رهبری ابلاغ گردید مورد تأکید قرار گرفته است. علاوه بر این، وجود اعتماد متقابل در کشورها معمولاً موجب ایجاد و تقویت اراده آن‌ها برای توسعه روابط همه‌جانبه می‌گردد. در تئوری سیاست همسایگی، پیوند اقتصادی و فرهنگی ارتباط مستقیمی با پیوند دفاعی - امنیتی دارد و در واقع حلقه‌های اتصال ایجاد راهبردهای دفاعی - امنیتی با همسایگان است که این امر در بیانات رهبر انقلاب در دیدار با جمعی از فرماندهان و کارکنان ارتش در تاریخ ۱۳۹۴/۰۱/۳۰ مورد تأکید قرار گرفته است.

آسیای مرکزی یکی از مناطق ژئوپلیتیک پیرامونی جمهوری اسلامی ایران را تشکیل می‌دهد. این منطقه که شامل ۵ کشور مسلمان ازبکستان، تاجیکستان، ترکمنستان، قرقیزستان و قزاقستان می‌باشد، بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی در سال ۱۹۹۱ میلادی بر نقشه جغرافیای سیاسی جهان ظاهر گشت. شکل‌گیری این منطقه ژئوپلیتیک در شمال شرقی ایران و دارا بودن مرزهای طولانی آبی - خاکی با کشورهای این منطقه به همراه برخی از ویژگی‌های داخلی و بین‌المللی و عدم ثبات منطقه‌ای در مسائل سیاسی و اقتصادی و در حوزه آسیای مرکزی و خاورمیانه، پیشران‌ها و چالش‌های متعددی را پیش روی دستگاه دیپلماسی و سیاست خارجی ایران قرار داده است.

ایالات متحده آمریکا، روسیه، چین، اتحادیه اروپا، رژیم اشغالگر قدس، ژاپن، هند، عربستان، ترکیه از عمده‌ترین کشورهای هستند که در این منطقه با اهداف ژئوپلیتیک و ژئواکونومیکی رقابت می‌کنند. حضور این کشورها در منطقه از جمله ایالات متحده آمریکا و رژیم اشغالگر قدس، امنیت و منافع ملی جمهوری اسلامی ایران را تهدید و مانع از همگرایی بین کشورهای منطقه شده است. جمهوری اسلامی ایران می‌تواند با تکیه بر اشتراکات تاریخی و فرهنگی و دینی و تقویت ظرفیت‌های اقتصادی زمینه شکل‌گیری جامعه منطقه‌ای را فراهم کند. آسیای مرکزی منابع انرژی عظیمی دارد، اما خود این کشورها توان و تخصص سرمایه‌گذاری در این زمینه را ندارند. همچنین برای انتقال انرژی و دستیابی به بازارهای منطقه‌ای و جهانی محدودیت‌هایی دارند. این امر به همراه قدرت اقتصادی و نظامی و سیاسی ضعیف کشورهای حوزه آسیای مرکزی سبب نفوذ قدرت‌های منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای و در رأس آن‌ها ایالات متحده و روسیه شده است. در مورد محصور بودن این منطقه در خشکی نیز، این کشورها به راه‌ها و مسیرهای امن، کوتاه و ارزان برای تبادل

انرژی و کالا و در کل ارتباطات با جهان بیرون نیازمند هستند. اما تقابل قدرت‌های منطقه‌ای سبب تحمیل راه‌های پرهزینه و طولانی بر این کشورها شده است که نمونه آن را می‌توان در رویارویی ایالات متحده با ایران و جلوگیری از عبور خطوط لوله و ارتباطات از راه ایران مشاهده نمود. به وجود آمدن پیمان شانگهای که زمینه اقتصادی دارد اما نگرش روسیه بر آن در آینده رویکرد نظامی است و هدف نهایی آن ایجاد توازن در مقابل قدرت آمریکا، ناتو، مبارزه با افراطی‌گری و سازمان‌های تروریستی مثل طالبان، القاعده و سایر گروه‌های سلفی می‌باشد که در این زمینه می‌توان به سخنان ارتشبد یوری بالفسکی رئیس ستاد کل نیروهای مسلح روسیه در جریان رایزنی‌های نظامی سیاسی اشاره کرد که اعلام نمود «فعالیت موفقیت‌آمیز اقتصادی در چارچوب سازمان همکاری شانگهای بدون تحکیم امنیت منطقه و بدون شرکت نهادهای نظامی کشور امکان‌پذیر نیست» (شجاع و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۶۷). از آنجایی که اکثر کشورهای آسیای مرکزی عضو پیمان شانگهای هستند لذا دغدغه محقق این است که در صورت عدم شناخت مؤلفه‌ها و شاخص‌های اقتصادی مؤثر بر روابط دفاعی ج.ا.ایران با کشورهای آسیای مرکزی و ایجاد واگرایی محیطی در حوزه دفاعی ج.ا.ایران با کشورهای این حوزه در مقابله با آمریکا و رژیم غاصب صهیونیستی و مقابله با تشکیل گروهک‌های تروریستی در این منطقه امنیت داخلی در مرزهای شمال و شمال شرقی کشور تأمین نگردیده و در محیط منطقه‌ای با ایجاد واگرایی در روابط دفاعی مبتنی بر اقتصاد توانایی کشور جهت جلوگیری از به وجود آمدن یک محیط منازعه در این منطقه بر علیه ج.ا.ایران کاهش یابد. چراکه دیگر بازیگران که در این محیط به صورت رقابتی و همکاری عمل می‌نمایند اما حضور آمریکا و رژیم اشغالگر قدس و برقراری هرگونه قرارداد اقتصادی و روابط دفاعی در منطقه با هر یک از این کشورهای آسیای مرکزی می‌تواند تهدیدی علیه ج.ا.ایران تلقی گردد.

هدف اصلی دستیابی به مؤلفه‌ها و شاخص‌های اقتصادی مؤثر بر روابط دفاعی ج.ا.ایران با کشورهای آسیای مرکزی کدام‌اند؟ دیگر سؤالات تحقیق شناخت علایق و چالش‌های اقتصادی (عوامل همگرا و واگرا) مؤثر بر روابط دفاعی ج.ا.ایران با کشورهای آسیای مرکزی کدام‌اند؟

متغیرهای تحقیق: با توجه به اینکه محقق در این پژوهش به دنبال مؤلفه و شاخص‌های مؤثر بر روابط دفاعی ج.ا.ایران و کشورهای آسیای مرکزی می‌باشد که به صورت اکتشافی از مصاحبه با

خبرگان به دست خواهد آمد و محقق به دنبال تعیین و اندازه‌گیری تأثیر و تأثر دو متغیر بر یکدیگر نیست بنابراین از ارائه فرضیه خودداری و مسئله پژوهش محور موردبررسی قرار می‌گیرد.

متغیر مستقل: مؤلفه و شاخص‌های اقتصادی مؤثر روابط دفاعی ج.ا.ایران با کشورهای آسیای مرکزی

متغیر وابسته: روابط دفاعی ج.ا.ایران با کشورهای آسیای مرکزی

مبانی نظری

الف - پیشینه شناسی:

در این تحقیق ۴ مورد رساله دکتری و ۴ عنوان مقاله علمی پژوهشی مرتبط با موضوع تحقیق مورد مطالعه قرار گرفت که با اقتباس از این پیشینه‌ها، چارچوب نظری این تحقیق شکل گرفت. لذا دو مورد از پیشینه‌های تحقیق که ارتباط بیشتری با موضوع دارند به شرح ذیل بیان می‌شوند.

رساله دکتر سید محمود رضا شمس دولت‌آبادی که در رساله دکتری خود با عنوان «علائق ژئوپلیتیک و استراتژی ملی ایران نسبت به آسیای مرکزی» از دانشگاه عالی دفاع ملی سؤال اصلی تحقیق خود این‌طور طرح می‌کند که «علائق ژئوپلیتیک تأثیرگذار بر راهبرد ملی جمهوری اسلامی ایران در آسیای مرکزی کدامند؟ و پتانسیل وابستگی کشورهای آسیای مرکزی به جمهوری اسلامی ایران چه فرصت‌هایی را برای تدوین راهبرد ملی فراروی جمهوری اسلامی ایران قرار می‌دهد؟ در پاسخ به این سؤالات، محقق عوامل و علائق مؤثر ژئوپلیتیک مرتبط با ج.ا.ا. را در ابعاد؛ طبیعی، انسانی، اقتصادی، سیاسی داخلی، سیاسی بین‌المللی و نظامی-امنیتی تأثیرگذار می‌داند و سپس عوامل شش‌گانه اشاره‌شده را موردبررسی قرار می‌دهد و به این نتیجه می‌رسد که شکاف‌های ناشی از رقابت بین چین و روسیه با آمریکا موجب امکان بازی با کارت ایران را در این منطقه فراهم نموده است. در این تحقیق از موارد مؤثر اقتصادی ارائه‌شده در تحقیق فوق استفاده می‌گردد و اثر آن‌ها بر ایجاد روابط دفاعی-امنیتی سنجیده می‌شود.

علویان در مقاله‌ای با عنوان «سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و آسیای مرکزی» که در فصل‌نامه جغرافیا انتشار یافته است این سؤال را مطرح می‌کند که مهم‌ترین عوامل همگرایی و واگرایی پیشروی سیاست خارجی ایران در آسیای مرکزی کدامند؟ در پاسخ سؤال، به این نتیجه می‌رسد که ج.ا.ایران با اتخاذ یک دیپلماسی واقع‌بینانه، پویا، همه‌جانبه و سازگار با واقعیت‌های منطقه آسیای مرکزی، در میان انبوهی از قدرت‌های منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای، سهم مناسبی از ظرفیت‌های سیاسی-اقتصادی و فرهنگی منطقه آسیای مرکزی را می‌تواند در اختیار بگیرد و در

راستای تأمین هرچه بیشتر منافع ملی، گسترش و تعمیق روابط میان طرفین و رسیدن به جایگاه اول اقتصادی، علمی و فن‌آوری طبق سند چشم‌انداز بیست‌ساله تا سال ۱۴۰۴ گام بردارد. در این تحقیق از ظرفیت‌های اقتصادی ارائه‌شده در مقاله فوق استفاده گردیده تا با مصاحبه با خبرگان این حوزه ظرفیت‌های جدید نیز احصاء گردد و تأثیر آن‌ها بر روابط دفاعی - منیتی سنجیده شود.

ب- مفهوم شناسی:

آسیای مرکزی: آسیای مرکزی سرزمینی است که در قلب آسیا واقع شده و از غرب به دریای خزر، از شرق در مجاورت چین، محدوده‌ی آبریز رودخانه‌ی آرال و سرزمین روسیه جنوبی در شمال و مجاورت ج.ا.ایران و افغانستان در جنوب ختم می‌شود. (کولایی، ۱۳۹۴: ۲۵). در این نوشتار، آسیای مرکزی منطقه متشکل از پنج جمهوری ازبکستان، تاجیکستان، ترکمنستان، قرقیزستان و قزاقستان است و به‌عنوان یک حوزه ژئوپلیتیکی مدنظر قرار خواهد گرفت.

دیپلماسی دفاعی: دیپلماسی دفاعی را این‌گونه تعریف می‌کنند: "دیپلماسی دفاعی عبارت است از فعالیت‌هایی مانند انجام گفت‌وگوهای امنیتی، راهبردی و سطح بالا، تبادل‌های آموزشی و حرفه‌ای نظامی، واردات و صادرات تسلیحات و تجهیزات نظامی، برگزاری رزمایش و تمرین‌های نظامی مشترک و نظایر آن از سوی ارتش‌های کشورها." (Shea, 2015: 33)

روابط دفاعی: روابط دفاعی را می‌توان مجموعه اقدامات و کنش‌های متقابل واحدهای نظامی حکومتی (نیروهای مسلح، وزارت دفاع و ...) و نهادهای نظامی غیردولتی که در دفاع نقش مؤثری دارند و همچنین روندهای نظامی و دفاعی میان ملت‌ها نامید. (وحیدی، ۱۳۹۰: ۲)

تعریف عملیاتی مدل روابط دفاعی ج.ا.ایران و کشورهای آسیای مرکزی: الگویی است بین ج.ا.ایران و کشورهای آسیای مرکزی که بر مبنای عوامل (سیاسی داخلی و خارجی، اقتصادی، انسانی، نظامی، طبیعی) مؤثر بر روابط دفاعی آن‌ها ترسیم می‌گردد که از واقعیت گرفته‌شده است و روابط دفاعی بین دو کشور را در مجموعه اقدامات و کنش‌های متقابل واحدهای نظامی حکومتی (نیروهای مسلح وزارت دفاع و ...) و نهادهای نظامی غیردولتی که در دفاع نقش مؤثری دارد نشان می‌دهد.

نظریه‌های روابط بین‌الملل

درباره روابط بین‌الملل چند دسته نظریه بیان شده است و هرروز نیز نظریات تازه‌تری در این رشته عنوان می‌گردد. برای تئوری‌های روابط بین‌الملل با توجه به دیدگاه‌های مختلف دسته‌بندی و طبقه‌بندی‌های متعدد و متنوع صورت می‌گیرد. برای نمونه تقسیم‌بندی ذیل برای آن متصور است:

در یک تقسیم‌بندی کلان، نظریه‌های روابط بین‌الملل به سه دسته نظریه‌های «جهان‌گرا»، «ملی‌گرا» و «کثرت‌گرا» قابل تقسیم‌اند. شکل شماره یک (سیف زاده، ۱۳۹۶: ۳۳۳-۳۳۱)

شکل ۱: تقسیم‌بندی نظریه‌های روابط بین‌الملل

از دید جمالی نیز سه دسته از معروف‌ترین این نظریات عبارت‌اند از:

- ۱) نظریه‌های همکاری و همگرایی، شامل تبیین روابط و رفتار دولت‌ها بر اساس فرضیه همکاری. در این مقوله، تئوری‌های همگرایی، وابستگی متقابل، ارتباطات، کارکردگرایی و... قرار می‌گیرند.
- ۲) نظریه‌های منازعه و کشمکش: شامل تئوری‌های تحلیل منازعات، بازدارندگی، توازن قوا و بازی‌هاست.
- ۳) نظریه‌های نظام بین‌الملل: شامل تئوری‌های سیستم‌ها و وابستگی می‌باشد. (جمالی، ۱۳۸۵: ۲۱۵)

الگوهای روابط دفاعی - امنیتی

معمولاً چهار الگوی امنیت منطقه‌ای شامل الگوی موازنه قوا، الگوی هژمونی، الگوی رژیم‌های امنیتی و الگوی اجتماع امنیتی مطرح می‌باشد. که برای هرکدام از این الگوها مدل‌هایی وجود دارد:

- الگوی موازنه قوا شامل: مدل اتحاد و ائتلاف و مدل بازدارندگی
  - الگوی هژمونی شامل: مدل سلطه تحمیلی، مدل نفوذ هژمونیک، مدل رهبری و مدل هژمونی نهادگرا
  - الگوی رژیم‌های امنیتی شامل: مدل رژیم‌های توافقی، مدل امنیت مشترک، مدل امنیت دسته‌جمعی و مدل مشارکت برای امنیت منطقه‌ای
  - الگوی اجتماع امنیتی شامل: مدل شورای همکاری در امنیت منطقه‌ای و مدل امنیت تعاونی
- (عبداله‌خانی، ۱۳۸۶: ۱۶۷-۱۴۱)

اهمیت تحقیق: با توجه به حضور رژیم صهیونیستی و آمریکا در برخی از کشورهای آسیای مرکزی، فضای نفوذ ج.ا.ایران در این کشورها محدود شده که به نظر می‌رسد این مهم بر کاهش وزن و جایگاه ژئوپلیتیکی کشور مؤثر است از طرفی این تأثیرگذاری می‌تواند حوزه اقتصادی کشور را نیز تحت دربر گیرد؛ بنابراین انجام چنین تحقیقی بنا به دلایل ذیل با اهمیت خواهد بود.

۱- عوامل اقتصادی و تأثیرگذار بر روابط ج.ا.ایران با کشورهای آسیای مرکزی شناسایی شده و لذا مسئولان اجرائی کشور، درک صحیح و کامل تری از بسترهای فرصت‌آفرین و تهدیدزای مرتبط با مسائل کشورهای آسیای مرکزی پیدا می‌نمایند.

۲- با توجه به سابقه تاریخی، فرهنگی و اسلامی ایران با کشورهای آسیای مرکزی و همچنین در راستای همگرایی منطقه‌ای و جهان اسلام گام مؤثری در تداوم سیاست همکاری با این کشورها برداشته خواهد شد.

۳- این تحقیق، از نگاه ژئوپلیتیک، زوایای ناشناخته حضور هر چه بیشتر کشورهای فرا منطقه‌ای بخصوص آمریکا را بر کشورهای آسیای مرکزی روشن تر می‌کند.

ضرورت تحقیق

در صورت عدم انجام این تحقیق:

۱- فرصت‌های مشترک بین ایران و کشورهای آسیای مرکزی در حوزه اقتصادی مغفول گرفته می‌شوند. و اگر مدل مناسبی برای تعاملات در روابط اقتصادی نباشد در ایجاد روابط دفاعی-امنیتی آسیب‌پذیر خواهیم بود.

۲- چالش‌ها و تهدیدهای اقتصادی در روابط دفاعی فراروی بین ایران و کشورهای آسیای مرکزی در منطقه به‌طور کامل شناسایی نخواهند شد.

۳- احتمال آسیب‌پذیری در روابط دفاعی ج.ا.ایران با کشورهای آسیای مرکزی بر اثر کاهش عوامل اقتصادی افزایش می‌یابد.

چارچوب نظری

در تبیین علل و عوامل توسعه روابط در میان کشورها، نظریات مختلفی ارائه شده است. یکی از نظریاتی که به این موضوع می‌پردازد، نظریه همگرایی در چارچوب همگرایی منطقه‌ای است که اساساً از تجربیات جوامع اروپایی نشأت گرفته است.

در پی موفقیت کشورهای اروپایی و توسعه روابط فنی و اقتصادی، بسیاری از کشورهای در حال توسعه بهره‌گیری از آن را به‌عنوان یک استراتژی برای رشد مورد توجه قرار دادند. به عبارتی

کشورها دریافتند که دستیابی به سطوح مطلوبی از توسعه و رفاه ملی صرفاً یک مقوله ملی نیست و به ناچار باید زمینه‌های برخورداری از امکانات و منابع بین‌المللی را فراهم کنند. چگونگی تمهیدات این سازوکار جهت استفاده از ظرفیت‌ها و منابع جهانی و منطقه‌ای از جمله مهم‌ترین مقولاتی است که پیش روی تمامی کشورها است. بر این اساس به نظر می‌رسد همگرایی از مهم‌ترین این سازوکارها و تمهیدات بین کشورهای یک منطقه جهت نیل به این هدف در عرصه‌های بین‌المللی است. در منطقه‌گرایی سنتی، که در دروان جنگ سرد شکل می‌گرفت، بیشتر بر ابعاد سیاسی - امنیتی تأکید می‌شد، اما در منطقه‌گرایی نوین که به‌خصوص با محوریت دنیای غرب تقویت گشت، بر مقولات اقتصادی توجهی ویژه شد و تشکیل اتحادیه‌های اقتصادی در میان جوامع یک بلوک سیاسی که ترجیحاً از سوابق مشترک فرهنگی، زبانی، دینی و تاریخی نیز برخوردارند، ضرورتی انکارناپذیر معرفی گشت. درنهایت محقق چارچوب نظری خود را با توجه به ملزومات تحقیق که ارائه گردید (آیات و روایات، گفتمان ولایت، اسناد بالادستی، تئوری‌ها و نظریه‌های بین‌الملل و نظریه‌های ژئوپلیتیکی مرتبط با آسیای مرکزی و ج.ا. ایران) ارائه نموده است و مبنای نظری تحقیق را بر اساس نظریه همگرایی در روابط بین‌الملل و همگرایی منطقه‌ای و الگوی روابط دفاعی با رویکرد مشارکت منطقه‌ای ارائه می‌نماید.

مزیت‌های متقابل موقعیت جغرافیایی ایران و کشورهای آسیای مرکزی

ایران از طریق خشکی (ترکمنستان) و آبی (دریای خزر) با کشورهای آسیای مرکزی ارتباط دارد. ایران پس از عراق بیشترین طول مرزی را با ترکمنستان دارد. همچنین در دریای خزر با این کشورها مرز مشترک دارد که به دلیل مشخص نبودن رژیم حقوقی دریای خزر کم و کیف آن به درستی مشخص نیست. موقعیت و ویژگی‌های جغرافیایی ایران و کشورهای آسیای مرکزی به شکلی است که با یکدیگر دارای نوعی وابستگی ژئوپلیتیکی هستند. که شامل وابستگی منافع و اهداف ملی یک کشور یا بازیگر سیاسی به ارزش‌ها و مزیت‌های جغرافیایی کشورها و بازیگران سیاسی دیگر است. این وابستگی متقابل جغرافیایی، فلسفه همکاری و تعامل بین‌المللی و توسعه و تکامل سیستم سیاسی جهان است. مزیت‌های ژئوپلیتیکی و جغرافیایی از طیف وسیعی برخوردارند که دو مورد از مهم‌ترین آن‌ها مسیر کریدوری و ارتباطی و همچنین دسترسی به آب‌های آزاد جهان می‌باشد که کشورهای آسیای مرکزی در این زمینه به‌شدت به ایران وابسته هستند. علاوه بر این ایران دارای موقعیت بسیار مناسبی در زمینه انتقال انرژی آسیای مرکزی از

طریق خلیج فارس به بازارهای جهانی است و همچنین می‌تواند انرژی این منطقه را بدون عبور از روسیه به اروپا منتقل کند و از وابستگی ژئوپلیتیکی این کشورها به روسیه بکاهد که این امر مورد حمایت کشورهای اروپایی نیز خواهد بود. مسیر ایران، اقتصادی‌ترین و امن‌ترین و کوتاه‌ترین راه انرژی منطقه است و شبکه راه‌آهن ایران نیز توان ترانزیت ۲۰ میلیون تن کالا را در سال دارند. از سوی ایران نقش کلیدی در شاهراه‌های موجود منطقه یعنی جاده ابریشم، راه‌آهن سراسری آسیا، تراسیکا و کریدور شمال و جنوب دارد. اقتصاد ایران و آسیای مرکزی نیز از توان هم‌تکمیلی جدی برخوردارند.

علاوه بر مزیت‌های موقعیت جغرافیایی ایران برای کشورهای آسیای مرکزی، ویژگی کشورهای آسیای مرکزی نیز مزیت متقابلی برای ایران فراهم می‌آورد، این مسئله از اهمیت مضاعفی برای تبدیل به منافع ملی برخوردار است. راه شمال شرقی برای ایران به دلایل زیر به‌عنوان یک فرصت متقابل مطرح است: ۱- احیای جاده ابریشم ۲- دسترسی زمینی به شرق دور و جنوب شرقی آسیا ۳- دسترسی به چین بدون عبور از مسیر رقیب آن یعنی هند ۴- استفاده از بازارهای آسیای مرکزی.

فروپاشی نظام دوقطبی و پایان جنگ سرد، فضای ژئوپلیتیک و ژئوآکونومیک نوینی را در آسیای مرکزی برای رقابت قدرت‌های بزرگ منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای فراهم کرد. این قلمرو که تا پیش‌ازین، حیاط‌خلوت روسیه به‌شمار می‌آمد و قدرت‌های بزرگ فرامنطقه‌ای نیز نفوذ این کشور را در منطقه یادشده به رسمیت شناخته بودند، هم‌اینک پذیرای بازی بزرگ جدید میان قدرت‌هایی همچون روسیه، آمریکا، چین و قدرت‌های منطقه‌ای چون ایران و ترکیه است. آسیای مرکزی از جایگاه ویژه‌ای در سیاست خارجی ایران برخوردار است. وجود اشتراکات و پیوندهای تاریخی، فرهنگی و دینی بین ایران و آسیای مرکزی و نیز پتانسیل‌های عظیم نفت و گاز، جمعیت زیاد، بازار مناسب برای کالای ایرانی و از همه مهم‌تر محصور بودن این منطقه در خشکی و استفاده از فضا و قلمرو ایران به‌عنوان اقتصادی‌ترین مسیر برای این کشورها، فرصت‌های بالقوه‌ای را پیش روی ایران قرار داده و به‌نوعی موجب شده تا زمینه‌های متنوع و گسترده‌ای برای تعمیق و گسترش روابط فی‌مابین فراهم گردد. (قادری حاجت، ۱۳۹۱)

اگرچه نگاه چین به منطقه بیشتر امنیتی است ولی علاقه اصلی چین دستیابی به منابع انرژی همسایگانش است. چین در این منطقه از یک‌سری از مزیت‌ها نسبت به روسیه به‌عنوان بزرگ‌ترین بازیگر منطقه‌ای و نیز نسبت به بازیگران فرامنطقه‌ای یعنی ایالات متحده و اتحادیه

اروپا برخوردار است. به‌عنوان مثال دولت‌های آسیای مرکزی همسایگی با چین را به‌عنوان یک ظرفیت بالقوه برای صادراتشان در نظر می‌گیرند و از طرفی هرگز دیده نشده که پکن از نظر مالی ضعیف باشد. درعین حال این‌که پکن هرگز از سیاست‌های داخلی کشورهای آسیای مرکزی انتقاد نکرده است می‌تواند عامل مهمی در بهبود روابط چین با این کشورها تلقی شود؛ امری که در مورد کشورهای اروپایی نمی‌توان آن‌ها بیان کرد. (فرجی راد، ۱۳۹۲)

چین با توجه به قدرت فزاینده اقتصادی آن نفوذ قدرتمندی در ساختارهای اقتصادی منطقه به دست آورده است. وجود ذخایر عظیم نفت و گاز در حوزه خزر که در آینده می‌تواند وابستگی نفتی چین به انرژی خاورمیانه را کاهش دهد از یک سو و بازار بکر و بزرگ منطقه جهت صدور کالاهای چینی و نیاز این جمهوری‌ها به سرمایه‌گذاری شرکت‌های چینی در بخش‌های صنعتی از سوی دیگر همگی پکن را تشویق به حضور فعالانه در تحولات این منطقه کرده و آسیای مرکزی جایگاهی ویژه در سیاست خارجی چین پیدا کرده است. ترکیه نیز دیگر قدرت منطقه‌ای است که در حال حاضر با تکیه بر قدرت نسبتاً خوب اقتصادی خود، اشتراکات فرهنگی با منطقه و مهم‌تر از همه به‌کارگیری رویکردهای ژئوپلیتیکی مناسب و منطقی در سیاست خارجی توانسته است در این منطقه و کشورهای تازه استقلال‌یافته جای پای محکمی برای خود فراهم سازد. حضور ترکیه در منطقه تنها باهدف کسب منافع و توسعه نفوذ صورت می‌گرفت. این کشور حتی با درایت‌های ژئوپلیتیکی دولتمردان خود موفق شد خود را، هم برای کشورهای منطقه و هم برای قدرت‌های غربی به‌عنوان دروازه ورودی منطقه قفقاز و آسیای مرکزی معرفی نماید. (شریفی‌نیا، ۱۳۹۱)

علاوه بر حضور قدرت‌های منطقه‌ای، اتحادیه اروپا نیز با توجه به بنیه‌های اقتصادی خود حضور موثقی در منطقه دارد. اروپا دارای دیدگاهی عمدتاً تجاری درباره منطقه است و چندان به دنبال کسب جایگاه ژئوپلیتیک نیست. اروپا بر توسعه نهادهای دمکراتیک و تقویت ثبات در منطقه تأکید دارد نهایتاً. اروپایی‌ها به دنبال بهره‌گیری مناسب از فرصت موجود برای دستیابی به منابع جدید انرژی و کم‌رنگ نمودن وابستگی به انرژی خاورمیانه و روسیه هستند. در حال حاضر، شرکت‌های بزرگ سرمایه‌گذاری اروپایی بازار اقتصادی منطقه را بلعیده و این کار در زمینه‌های سرمایه‌گذاری اقتصادی در منطقه فرصت‌های بی‌شماری را از دست قدرت‌های ضعیف و به‌ویژه ایران خارج کرده است. همچنین، لازم به یادآوری است که ابتکار اروپا در راه اندازی کریدور ارتباطی تراسیکا، از طرفی دروازه‌های اروپا به منطقه و از طرف دیگر دروازه‌های ارتباطی منطقه

به اروپا را گشوده است که این موفقیت تأثیرات و منافع ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی فراوانی برای اروپا در پی داشته است. از مهم‌ترین تأثیرات ژئوپلیتیکی این موفقیت اروپا می‌توان به کاهش وابستگی آسیای مرکزی و قفقاز به موقعیت ترانزیتی کشورهای چین اشاره کرد. از سوی دیگر، اتحادیه اروپا به دنبال شکستن انحصار روسیه در منابع انرژی آسیای مرکزی است. اتحادیه اروپا نفت و گاز آسیای مرکزی را از طریق روسیه دریافت می‌کند و همین امر موجب گردیده است که برخی در اتحادیه اروپا نسبت به اتکای بیش‌ازحد بر روسیه برای تأمین انرژی ابراز نگرانی کنند. آمریکا بازیگر اصلی فرمانطقه‌ای در آسیای مرکزی است که در جستجوی اهداف اقتصادی و ژئواستراتژیک قصد دارد فرایندهای منطقه‌ای را با اجرای استراتژی ترکیبی تحت کنترل خود بگیرد. (ثمودی پبله رود، ۱۳۹۵)

اساساً آمریکا با این توجیه که جهان در قرن بیست و یکم شاهد جدال بر سر دستیابی به منابع انرژی خواهد بود، تلاش گسترده‌ای را برای تسلط بر منابع انرژی حوزه خلیج فارس و دریای خزر سازمان‌دهی نموده است. دسترسی به منابع نفتی خزر در استراتژی امنیت ملی آمریکا به‌عنوان منفعت حیاتی و حساس این کشور تعریف شده و این کشور استراتژی چندجانبه‌ای را در حوزه‌های سیاسی، اقتصادی و امنیتی برای حضور خود در این منطقه تعریف کرده است. در این استراتژی، گسترش ناتو به شرق در قالب «برنامه همکاری برای صلح» به‌عنوان عاملی برای تکمیل حلقه‌های اوراسیا و تسلط بر محورهای امنیتی منطقه پیش‌بینی شده که درعین حال ضمن کنترل روسیه، باعث مهار ایران نیز شده و سیاست «منطقه بدون ایران»، به‌عنوان سیاست محوری آمریکا در منطقه را پیش می‌برد. ولی در این بین، مهم این است که آمریکا می‌خواهد در حوزه‌های سیاسی، امنیتی و اقتصادی حضور خود را در منطقه گسترش داده و به تدریج مسلط گردد. این کار از طریق نهادسازی، تقویت ارتباطات منطقه با نهادهای غربی نظیر ناتو، سازمان امنیت و همکاری اروپا، اتحادیه اروپا و سازمان تجارت جهانی و افزایش حضور نظامی در منطقه صورت می‌پذیرد. در همین راستا، قطع وابستگی کشورهای منطقه به کشورهای متمرکز در منطقه نظیر روسیه، چین و ایران، از طریق ایجاد ارتباطات متعدد و گوناگون فراملی، ازجمله سیاست‌های رسمی دولت آمریکا است. همین مسئله دامنه ارتباطات و وابستگی‌های فرمانطقه‌ای کشورهای آسیای مرکزی، قفقاز و حتی کشورهای اروپای شرقی را بالابرده و از میزان تسلط کشورهای مرکز برای کنترل تعاملات منطقه‌ای می‌کاهد. در بین قدرت‌های فرمانطقه‌ای، اقدامات اسرائیل نیز در منطقه با توجه

به اهداف خاص و جذابیت‌هایی که اسرائیل برای جمهوری‌های منطقه آسیای مرکزی و قفقاز دارد، با موفقیت نسبی توأم بوده است. اسرائیل علاوه بر اینکه توانسته روابط خوبی با منطقه برقرار کند، موفق شده است تا با جلب همکاری کشورهای همچون ترکیه و ایالات متحده از آن‌ها نیز در جهت پیشبرد اهداف موردنظر خود بهره‌برداری نماید. با این تفاسیر واضح است که حضور اسرائیل در منطقه پیرامونی در شمال جمهوری اسلامی ایران دارای پیامدهای سیاسی، اقتصادی و امنیتی خواهد بود. حضور و نفوذ اسرائیل در این منطقه موجب خواهد شد تا اولاً علی‌رغم اشتراکات زبانی، فرهنگی و تاریخی ایران با این کشورها، نفوذ سیاسی ایران در این منطقه کاهش پیدا کند. ثانیاً با حضور و سرمایه‌گذاری شرکت‌های آمریکایی و اسرائیلی عملاً حضور اقتصادی و صنعتی ایران در این منطقه که می‌تواند زمینه مناسبی برای گسترش مناسبات اقتصادی و بازرگانی باشد با مشکل مواجه شود. ثالثاً پیگیری اهداف ویژه در زمینه منابع انرژی و سرمایه‌گذاری در حوزه‌های نفت و گاز و حمایت از انتقال انرژی منطقه از مسیرهایی به جز مسیر ایران موجب شده است تا علاوه بر محروم ماندن ایران از منافعی که می‌توانست به لحاظ اقتصادی جذاب باشد، موقعیت ژئوپلیتیکی ایران نیز تضعیف گردد. (ثمودی رود، ۱۳۹۵)

همان‌گونه که از بررسی متغیرهای منطقه‌ای مشخص شد که این منطقه از نابرابری‌هایی در وجوه مختلف رنج می‌برد. نابرابری‌های اقتصادی، سطح قدرت، زیرساخت‌ها، منابع معدنی و انرژی و... که وجود هر کدام از آن‌ها در یک منطقه به تنهایی می‌تواند مشکل‌ساز در راه همگرایی باشد. دو مشکل اصلی که مانع جدی بر سر راه همکاری منطقه‌ای است را باید در رژیم‌های غیر دموکراتیکی جستجو کرد که اولویت خود را بر حفظ و بقای رژیم گذاشته‌اند و منافع و امنیت عمومی در درجه دوم اهمیت قرار دارد که همین امر باعث شده تا چرخش‌های مهمی را در سیاست خارجی کشورها ببینیم. مشکل دوم، عدم هم‌تکمیلی اقتصادی کشورهای منطقه است که همین امر سبب شده تا کشورهای منطقه نیازهای خود را که عموماً کالاهای صنعتی، ماشین‌آلات و تجهیزات، مواد غذایی و کالاهای مصرفی است را، خارج از منطقه تأمین کنند که همین نکته یعنی عدم نیازهای شدید اقتصادی به همسایگان منطقه‌ای لزومی جدی بین کشورها برای گسترش روابط ایجاد نمی‌کند که این امر را می‌توان در شرکای تجاری کشورهای منطقه دید که تماماً خارج از منطقه هستند و آن میزان از تجارت درون منطقه‌ای هم که مشاهده می‌شود در مورد انرژی است. هر چند منطقه از لحاظ همبستگی‌های اجتماعی (مذهب، زبان، خط و...) شرایط مناسبی

دارد اما این متغیر با وجود مواردی که گفته شد نمی‌تواند تأثیرگذار باشد و در شرایطی توان تأثیرگذاری دارد که سایر شرایط این‌گونه متضاد نباشد. (حجتی، ۱۳۹۵)

سازمان‌های منطقه‌ای با حضور ایران و کشورهای آسیای مرکزی (اکو و شانگهای)

سازمان‌های منطقه‌ای یک گام روبه‌جلو برای ایجاد یک همگرایی منطقه‌ای بشمار می‌روند. خلق و ایجاد سازمان‌های جدید که تحت عنوان مؤسسات جدید از آن‌ها نام‌برده می‌شود و همچنین اهمیت دادن به سازمان‌های غیردولتی، ظرفیت و پرستیژ را برای تأثیرگذاری در سطح منطقه افزایش می‌دهد. ایران با درک این موضوع، بهتر می‌تواند با خلق و ایجاد سازمان‌های منطقه‌ای به افزایش پرستیژ و نفوذ خود در منطقه بیندیشد. از جمله سازمان‌های منطقه‌ای که ایران و کشورهای آسیای مرکزی در آن حضور دارند، سازمان همکاری اقتصادی (اکو) و سازمان همکاری شانگهای می‌باشد (البته ایران عضو ناظر است و ترکمنستان هنوز عضویت را نپذیرفته است). استفاده از ساختار تشکیلاتی و قانونی این سازمان‌ها در زمینه‌ی امضای قراردادها و تفاهم‌نامه‌های همکاری در زمینه‌های مختلف اقتصادی، تجاری، انرژی، فرهنگی، سیاسی و حتی امنیتی باعث همکاری و همگرایی بیشتر ایران و کشورهای آسیای مرکزی شود.

جدول ۱: جمع‌بندی مصاحبه با خبرگان و صاحب‌نظران نظامی، سیاسی، اقتصادی و مطالعات محیطی در زمینه روابط

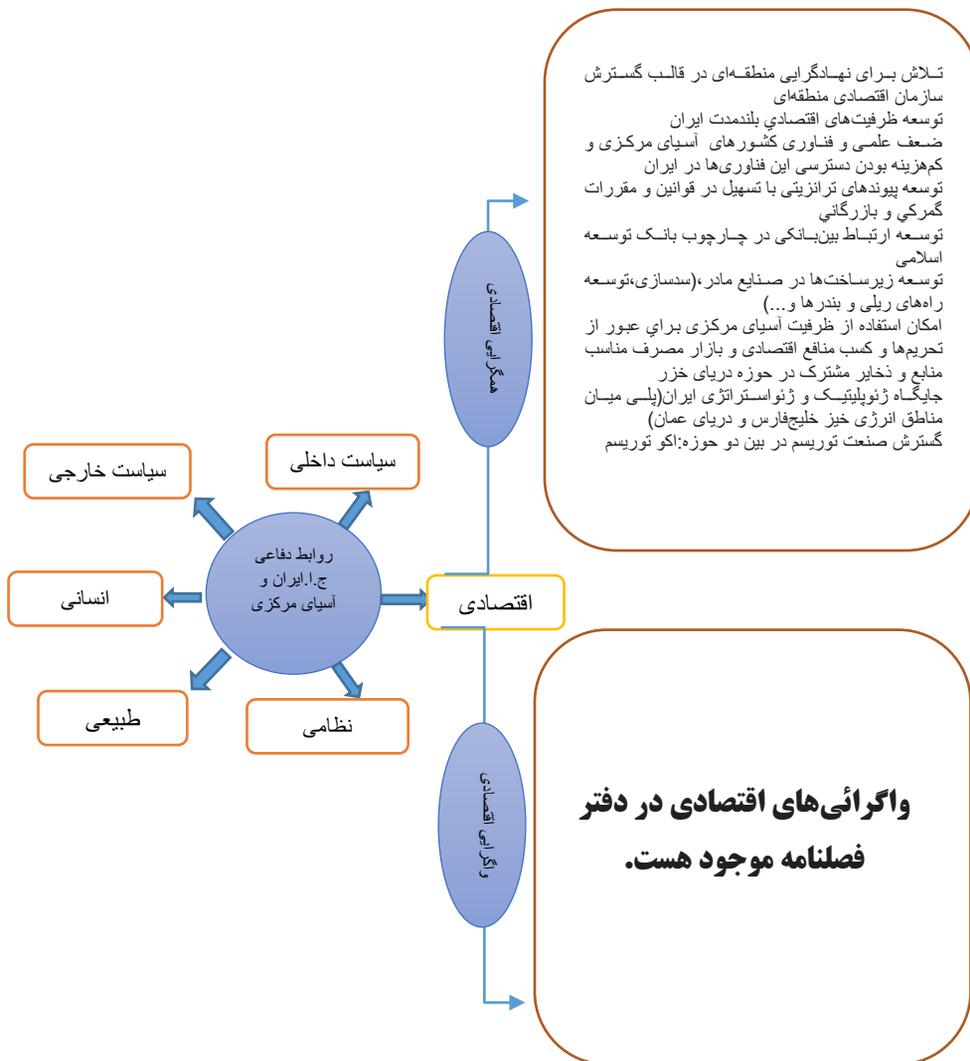
بین ج.ا.ایران و کشورهای آسیای مرکزی

حوزه	عامل	علاقه همسوسو (مشترک) کشورهای آسیای مرکزی و ایران	علاقه کشورهای آسیای مرکزی در ایران	علاقه ج.ا.ایران در کشورهای آسیای مرکزی	تضاد علاقه
اقتصادی	منابع مشترک انرژی در حوزه دریای خزر	فاقد علاقه مشترک	بهره‌برداری حداکثری از منابع دریای خزر	تهاتر گازی و کاهش هزینه‌ها	حذف ایران از مسیر ترانزیت انرژی در دریای خزر در چارچوب طرح‌های انتقال انرژی مانند ترانس خزر
ترانزیت کالا و توسعه تجارت	اقدام در چارچوب اتحادیه اقتصادی اوراسیا گسترش سازمان‌های اقتصادی	دسترسی ایران به آب‌های آزاد- کریدور انتقال کالا در محورهای شمال-	کاهش اثرات تحریمی- بازار مصرف مناسب کالا و خدمات	حضور و فعالیت رقابتی چون ترکیه؛ تحریم‌های آمریکا؛ طرح‌هایی چون	

منطقه‌ای)	جنوب و اتحادیه اروپا	طرح لاجورد
توسعه علم و فناوری	کم هزینه بودن فناوری- های دانش بنیان ارائه شده توسط ایران به نسبت سایر رقبالدانش بنیان، نظامی، نا نو و...)جهت ایجاد اعتماد دوجانبه	وجود رقابتی چون رژیم صهیونیستی؛ محدودیت‌های تحریمی ایران
ارتباطات بانکی	به وجود آمدن یک SOUP مشترک مجازی برای انتقال کالا به کالا	تحریم‌های آمریکا- محدودیت‌های ناشی از قوانین پول‌شویی
توسعه زیرساخت	مقرون به صرفه بودن همکاری با ایران؛ تجربه و تخصص بالای ایران در این زمینه	فعالیت رقابتی چون ترکیه؛ و آمریکا در چارچوب C5+1
اکو توریسم	ظرفیت‌های بالای ایران برای سرمایه گذاری در حوزه گردشگری	تحریم‌های مربوط به خطوط هوایمایی
		قرار داشتن کشورهای آسیای مرکزی در حوزه تمدنی-تاریخی ایران

مدل مفهومی تحقیق

با نگرش به اطلاعات گردآوری شده در قالب مدارک (اسناد و مدارک و مصاحبه با خبرگان)، مدل مفهومی عوامل اقتصادی مؤثر بر روابط دفاعی ج.ا.ایران و کشورهای آسیای مرکزی در تعداد ۱۹ شاخص در قالب دو مؤلفه همگرایی اقتصادی و واگرایی اقتصادی به شرح ذیل و برابر شکل ترسیم شده است.

شکل ۲: مدل مفهومی

روش‌شناسی تحقیق

نوع و روش تحقیق: نوع تحقیق در این پژوهش «کاربردی-توسعه‌ای» و روش تحقیق «توصیفی-تحلیلی» می‌باشد.

جامعه آماری

با توجه به تخصصی بودن موضوع تحقیق و محدودیت افراد خبره و صاحب‌نظر مرتبط با مسائل دفاعی در حوزه موردنظر، جامعه خبره از بین خبرگان نظامی و غیرنظامی در سطح نیروهای مسلح، کشور و سازمان‌های مرتبط که دارای تعدادی از ویژگی‌های زیر باشند انتخاب گردیده‌اند.

✓ دارای سابقه‌ی خدمت در مشاغل راهبردی و یا در جایگاه شغلی حداقل سرلشکری به بالا (در سطوح کشوری و لشکری)

✓ داشتن تجربه‌ی کافی و انجام کار علمی و تحقیقاتی در حوزه دفاعی و علم ژئوپلیتیک

✓ آشنایی کامل به شرایط محیطی ج.ا.ایران و کشورهای آسیای مرکزی

✓ دارای مدرک دکتری که حتی‌الامکان یک سفر به حوزه آسیای مرکزی داشته‌اند.

✓ حتی‌الامکان برخی از آنان به‌عنوان مسئول در یکی از کشورهای حوزه آسیای مرکزی خدمت نموده باشد (سفیر، کاردار و یا وابسته نظامی).

به جهت جلوگیری از به‌کارگیری ابزار نامربوط که باعث گردآوری اطلاعات غیر مرتبط و به هم خوردن انضباط و نظم مراحل تحقیق و تجزیه و تحلیل داده‌ها می‌شود و نیز به منظور جلوگیری از عواملی که موجب به هدر رفتن نیرو و امکانات و منابع مالی می‌شود، با بهره‌گیری از داده‌های ادبیات تحقیق و مصاحبه با جامعه خبرگی جهت جمع‌آوری اطلاعات مرتبط با موضوع پژوهش نموده است. علاوه بر این با محاسبه ضریب لاشه برای پرسش‌نامه اول که به خبرگان داده شده بود، یک گویه مورد تأیید واقع نگردید (کمتر از ۰/۶) به همین منظور پرسش‌نامه دوم با توجه به نظرات خبرگان و با مشورت اساتید مشاور مورد اصلاح و در فرآیند کاری قرار گرفت. در این تحقیق پس از وارد کردن داده‌ها، با استفاده از نرم‌افزار (اس.پی.اس.اس) ضریب پایایی (آلفای کرونباخ) محاسبه و مقدار آن ۰/۸۸۵ معلوم گردید.

روش و ابزار گردآوری اطلاعات: در این تحقیق، محقق از دو روش میدانی (مصاحبه عمیق و نیم

عمیق) با خبرگان و پرسشنامه (باز و بسته) و کتابخانه‌ای و تخصصی (فیش‌برداری از کلیه‌ی رساله‌های تحقیق و کتاب‌های علمی و تخصصی در زمینه‌ی مورد پژوهش، مقالات علمی و

پژوهشی، اسناد و مدارک دست‌اول، آرشیو سازمان‌های رسمی، سایت‌های اینترنتی آکادمیک و نقشه‌های منطقه (استفاده گردیده است).

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

برای تجزیه و تحلیل سؤالات تحقیق ابتدا از هم‌پوشانی اسناد و مدارک، مصاحبه‌ها و ادبیات تحقیق، مؤلفه و شاخص‌های مؤثر بر مدل روابط دفاعی ج.ا.ایران با کشورهای آسیای مرکزی احصاء گردید و سپس به تابید صاحب‌نظران و متخصصان فن رسیده که با این عمل تأییدیه‌ی احراز و تثبیت اجزای مدل صورت می‌گیرد. سپس برای اعتبارسنجی مدل؛ با استفاده از معادلات ساختاری تفسیری (SEM)^۱، روابط پیچیده میان عناصر این مدل، از طریق همبستگی بین شاخص‌ها (متغیر آشکار) و مؤلفه‌ها (متغیرهای مکنون)^۲ تعیین و سرانجام با استفاده از نرم‌افزار اسمارت پی.ال. اس^۳ ران گشته و توسط محقق تفسیر گردید.

ویژگی جامعه آماری

از جامعه آماری در رابطه با سابقه خدمت در مشاغل اطلاعاتی، میزان تحصیلات، جایگاه شغلی و نیز میزان آشنایی با اطلاعات راهبردی سؤال شده است. بررسی پاسخ‌های ارائه‌شده به این سؤالات مؤید این است که:

- از نظر سابقه خدمتی در مشاغل اطلاعاتی، ۳۵ درصد افراد سابقه خدمتی بالاتر از ۲۰ سال داشته‌اند، ۵۶.۶ درصد سابقه خدمتی بین ۱۰ تا ۲۰ سال و ۸.۴ درصد بین ۵ تا ۱۰ سال سابقه خدمتی داشته‌اند.
- از نظر میزان تحصیلات، ۱۰۰ درصد از پاسخ‌دهندگان دارای مدرک کارشناسی ارشد به بالا هستند (۵۸.۵ درصد دارای مدرک کارشناسی ارشد و ۴۱.۵ درصد دارای مدرک دکتری).
- از نظر جایگاه شغلی با توجه به فراوانی مشاهده‌شده، جایگاه شغلی نمونه آماری عبارت است از: ۴۷.۲ درصد دارای جایگاه ۱۸؛ ۳۶.۱ درصد دارای جایگاه ۱۹ و ۱۶.۷ درصد دارای جایگاه ۲۰.

1 - Structural equation model

2 - Latent variables

3 - Smart PLS

بیش از ۸۷.۵ درصد از پاسخ‌دهندگان در حد زیاد و بسیار زیاد با موضوع مورد بحث آشنایی داشته‌اند که جزئیات این میزان با توجه به جدول فراوانی مشاهده شده عبارت است از: (۱۲.۵ درصد در حد متوسط، ۶۵.۳ درصد در حد زیاد و ۲۲.۲ درصد در حد خیلی زیاد).

جدول ۲: تجزیه و تحلیل داده‌های مربوط به مؤلفه‌ها و شاخص‌های تحقیق

تفسیر	ضریب T	بارعاملی (بالا تر از ۰/۴)	همگرایی اقتصادی
مناسب	۷/۰۲۴	۰/۵۹۹	تلاش برای نهادگرایی منطقه‌ای در قالب گسترش سازمان اقتصادی منطقه‌ای
مناسب	۱۷/۳۰۴	۰/۶۱۷	توسعه ظرفیت‌های اقتصادی بلندمدت ایران
مناسب	۱۸/۴۶۸	۰/۸۰۴	ضعف علمی و فناوری کشورهای آسیای مرکزی و کم‌هزینه بودن دسترسی این فناوری‌ها در ایران
مناسب	۱۴/۸۵۳	۰/۸۲۲	توسعه پیوندهای ترانزیتی با تسهیل در قوانین و مقررات گمرکی و بازرگانی
مناسب	۱۹/۲۲۴	۰/۷۹۲	توسعه ارتباط بین‌بانکی در چارچوب بانک توسعه اسلامی
مناسب	۲۰/۴۵۳	۰/۸۶۰	توسعه همکاری در زیرساخت‌های صنایع مادر، (سدسازی، توسعه راه‌های ریلی و بندرها و...)
مناسب	۲۲/۷۶۰	۰/۸۴۴	امکان استفاده از ظرفیت آسیای مرکزی برای عبور از تحریم‌ها و کسب منافع اقتصادی و بازار مصرف مناسب
مناسب	۱۴/۳۴۵	۰/۸۲۲	منابع و ذخایر مشترک در حوزه دریای خزر
مناسب	۸/۷۷۱	۰/۷۷۲	جایگاه ژئوپلیتیک و ژئواستراتژی ایران (پلی میان مناطق انرژی خیز خلیج فارس و دریای عمان)
مناسب	۷/۰۲۴	۰/۸۵۴	گسترش صنعت توریسم در بین دو حوزه: اکوتوریسم

همان‌گونه که در جدول دیده می‌شود همه عوامل به دست آمده به عنوان عوامل مؤثر در عوامل اقتصادی دارای بار عاملی بالای ۰/۴ می‌باشند، مشاهده بار عاملی کلیه عوامل مؤثر نشان از ارتباط و همبستگی مناسب بین عوامل به دست آمده دارد که از بین عوامل مؤثر، عامل توسعه همکاری در زیرساخت‌های صنایع مادر، (سدسازی، توسعه راه‌های ریلی و بندرها و...) مناسب بار عاملی به مقدار ۰/۸۶۰ بیشترین همگرایی اقتصادی و ضعف در وجود راهبرد مشخص و مستمر برای حمایت از همکاری‌های اقتصادی با بار عاملی به مقدار ۰/۸۵۹ بیشترین میزان بار عاملی را در واگرایی اقتصادی دارا می‌باشند.

همان‌گونه که در جدول دیده می‌شود همه عوامل دارای ضریب T بالای ۱/۹۶ می‌باشند، فلذا ساختار ابعاد، مؤلفه‌ها و

شاخص‌ها و روابط بین متغیرهای موضوع تحقیق در سطح اطمینان بالای ۹۵ درصد و عمدتاً در سطح ۹۹/۹ درصد مورد تأیید است.

با توجه به اعداد جدول زیر ضریب آلفای و مقدار پایایی ترکیبی کلیه ابعاد بالاتر از ۰/۷ بوده که نشان‌دهنده پایایی مناسب مؤلفه‌های تحقیق است.

جدول ۳: آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی مؤلفه‌ها

بعد و مؤلفه	آلفای کرونباخ	پایایی ترکیبی	تفسیر
همگرایی اقتصادی	۰/۹۲۰	۰/۸۳۷	مناسب بودن معیار
واگرایی اقتصادی	۰/۷۲۱	۰/۷۲۱	مناسب بودن معیار

جدول ۴: روایی همگرایی مؤلفه‌های الگوی تحقیق

مؤلفه	روایی همگرایی	تفسیر
همگرایی اقتصادی	۰/۷۶	مناسب بودن معیار
واگرایی اقتصادی	۰/۷۹	مناسب بودن معیار

با توجه به اعداد جدول فوق روایی همگرایی ابعاد بیشتر از ۰/۵ بوده که نشان‌دهنده همبستگی و روایی همگرایی قوی این مؤلفه‌ها است.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

الف - نتیجه‌گیری:

مؤلفه همگرایی اقتصادی

این مؤلفه از نگاه جامعه آماری با اطمینان ۰/۹۹ بر بعد اقتصادی مدل روابط دفاعی ج.ا.ایران و کشورهای آسیای مرکزی معنادار می‌باشد. همچنین این مؤلفه توسط ۱۰ شاخص سنجیده و ارزیابی خواهد شد که بار عاملی هرکدام از شاخص‌ها بیشتر از ۰/۴ بوده و لذا هرکدام از شاخص‌ها از قدرت تبیین خوبی برای مؤلفه همگرایی اقتصادی برخوردارند؛ که از دید صاحب‌نظران این تحقیق ترتیب این شاخص‌ها عبارت‌اند از:

- توسعه همکاری در زیرساخت‌های صنایع مادر، (سدسازی، توسعه راه‌های ریلی و بندرها و...)
- گسترش صنعت توریسم در بین دو حوزه: اکو توریسم
- امکان استفاده از ظرفیت آسیای مرکزی برای عبور از تحریم‌ها و کسب منافع اقتصادی و بازار مصرف مناسب
- توسعه پیوندهای ترانزیتی با تسهیل در قوانین و مقررات گمرکی و بازرگانی
- منابع و ذخایر مشترک در حوزه دریای خزر

- ضعف علمی و فناوری کشورهای آسیای مرکزی و کم هزینه بودن دسترسی این فناوری‌ها در ایران
- توسعه ارتباط بین‌بانکی در چارچوب بانک توسعه اسلامی
- جایگاه ژئوپلیتیک و ژئواستراتژی ایران (پلی میان مناطق انرژی خیز خلیج فارس و دریای عمان)
- توسعه ظرفیت‌های اقتصادی بلندمدت ایران
- تلاش برای نهادگرایی منطقه‌ای در قالب گسترش سازمان اقتصادی منطقه‌ای

مؤلفه واگرایی اقتصادی

این مؤلفه از نگاه جامعه آماری با اطمینان ۰/۹۹ بر بعد اقتصادی مدل روابط دفاعی ج.ا.ایران و کشورهای آسیای مرکزی معنادار می‌باشد. همچنین این مؤلفه توسط ۹ شاخص سنجیده و ارزیابی خواهد شد که بار عاملی هر کدام از شاخص‌ها بیشتر از ۰.۴ بوده و لذا هر کدام از شاخص‌ها از قدرت تبیین خوبی برای مؤلفه واگرایی اقتصادی برخوردارند.

بعد اقتصادی با ضریب مسیر ۰/۷۵۷، و با ۱۰ شاخص در مؤلفه همگرایی و ۹ شاخص در مؤلفه واگرایی اقتصادی مورد تأیید قرار گرفته است که از بین عوامل مؤثر، توسعه همکاری در زیرساخت‌های صنایع مادر، (سدسازی، توسعه راه‌های ریلی و بندرها و...) با بار عاملی به مقدار ۰/۸۵۱، بیشترین همگرایی و ضعف در وجود راهبرد مشخص و مستمر برای حمایت از همکاری‌های اقتصادی با بار عاملی ۰/۸۶۱ نیز بیشترین واگرایی اقتصادی را دارا می‌باشند. با توجه به تحولات جدید منطقه‌ای و جنگ اخیر قره‌باغ نیز می‌توان نتیجه گرفت اگر به این بعد در منطقه آسیای مرکزی که مهم‌ترین بعد در این تحقیق شناسایی گردیده است اهتمام ورزیده نگردد و مغفول واقع شود در آینده می‌تواند تهدیدهای ج.ا.ایران در این منطقه را با حضور رژیم غاصب صهیونیستی، آمریکا و سایر رقبای جدی‌تر نماید و روابط دفاعی ج.ا.ایران و کشورهای آسیای مرکزی بیش از پیش تضعیف و بر امنیت ملی کشور تأثیرات منفی داشته باشد.

ب- پیشنهادها:

۱) با توجه به از هم گسستگی که در بین رفتار سیاسی و اقتصادی و قانون‌گذاری جهت تجارت که تغییرات بسیاری در آن وجود دارد و بعضاً تجار هر دو حوزه را دچار سردرگمی می‌کند، در زمینه به وجود آمدن یک قانون تجارت پایدار با کشورهای این حوزه در راستای بالا بردن اعتماد دوجانبه بین دولت‌ها و مردم اقدامات لازم صورت پذیرد تا نهایتاً ایجاد این اعتماد در راستای برقراری یک رابطه دفاعی مستحکم بین دو حوزه منجر گردد.

۲) با توجه به حضور دشمنان قسم‌خورده این انقلاب در این کشورها و گسترش روزافزون فعالیت آن‌ها در آسیای مرکزی سیاسیون کشور مخصوصاً وزارت امور خارجه در زمینه برقراری روابط اقتصادی و سیاسی و حضور بیش‌ازپیش شرکت‌های خصوصی در این کشورها اهتمام ورزد تا ظرفیت‌های موجود در حفظ منافع ج.ا.ایران و ایجاد پیش‌نیازهای روابط دفاعی مستمر و بادوام به وجود آید.

۳) با توجه به نقش نظام سلطه به رهبری آمریکا در بی‌ثباتی منطقه، برای همگرایی کشورهای آسیای مرکزی با ج.ا.ایران بایستی سیاست‌ها و راهبردهای وابستگی رشد پدیده‌های توسعه‌ای این کشورها به فضای ج.ا.ایران تدوین گردد.

فهرست منابع :**الف- منابع فارسی**

- ثمودی پيله رود، علیرضا (۱۳۹۵)، قدرت هنجاری اتحادیه اروپا در آسیای مرکزی؛ ابزارها و چالش‌ها، دانشگاه مفید، قم، ایران، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز: شماره ۹۷
- جمالی، حسین (۱۳۸۵)، *تاریخ و اصول روابط بین‌المللی*، قم، پژوهشکده تحقیقات اسلامی، چاپ پنجم، قم.
- حجتی، امید رضا (۱۳۹۵)، *سیاست خارجی ایران در آسیای مرکزی*، دکترای روابط بین‌الملل دانشگاه آزاد علوم و تحقیقات تهران، سیاست دوره ۳ شماره ۹
- سیف زاده، حسین (۱۳۹۶)، *کتاب نظریه‌پردازی در روابط بین‌الملل*
- شجاع، مرتضی و همکاران (۱۳۹۲)، *سیاست روسیه در دریای خزر در دوره اوراسیاگرایان* تهران مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی
- شمس دولت‌آبادی، سید محمود رضا (۱۳۸۵)، *علائق ژئوپلیتیک و استراتژی ملی ایران نسبت به آسیای مرکزی*، دانشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی
- عبدالله خانی، علی؛ مجله: *مطالعات راهبردی*، تابستان ۱۳۸۶ - شماره ۱۶، صفحه ۲۳۲-۲۶۶
- علویان، مرتضی؛ مجله: *علوم سیاسی*، دانشگاه باقرالعلوم (ع) شماره ۴۶، ۱۳۸۸
- فرجی راد، عبدالرضا (۱۳۹۲)، *استادیار جغرافیای سیاسی*، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران، بررسی علل عدم شکل‌گیری یک همگرایی پویا و پایا در آسیای مرکزی
- قادری حاجت، (۱۳۹۱)، *اهداف ژئوپلیتیکی قدرت‌های منطقه و فرامنطقه‌ای در آسیای مرکزی*، مجله: شماره ۲۶
- کولایی، الهه (۱۳۹۴)، *اهداف آمریکا در آسیای مرکزی*، نشریه نگرشی بر تحولات سیاسی، شماره ۴۲، ص ۳۷
- وحیدی، احمد (۱۳۹۰)، *مصاحبه با روزنامه ایران*، شماره ۴۱۷۴.

ب- منابع انگلیسی:

- Shea, Timothy, (2015), *Transforming Military Diplomacy*, Joint Forces Quarterly, Issue Thirty-Eight.